

אמת נרטיבית אל מול אמת היסטורית¹

ד"ר אלדד שידלובסקי*

אוכל לזכור הכול. לא הייתה ברה אלא לזכור רק שברים זעירים, בידיעה ודאית שבשום עתיד לא אהיה מסוגל לשחזר מהם את השלם" (המון, 2010, עמ' 132). ההכרה בתבוסה, בכך שאי אפשר לשחזר במדויק את העבר, אינה אמורה לרפות את ידנו מלנסות להבין את עברנו, ואולי אף לנהל עמו דיאלוג. לוינס (1982) כתב על הפילוסופים של העבר: "מובן שאין הפילוסוף של העבר מתמסר לדו-שיח מיד. יש לטרוח במלאכת הפרשנות כדי לעשותו אקטואלי" (שם, עמ' 47). הקושי בניהול הדיאלוג מבטא את עובדת היותו אנשים שונים, שחיים בתקופות שנות ובתרבויות שונות. בפרפרזה על דברים אלו אפשר לומר שגם הדמויות ההיסטוריות והדילמות עמן התמודדו אינן מתמסרות מיד לדו-שיח, ומכאן אחד הקשיים בניסיון להתקרב לאמת ההיסטורית. רק ניסיון להבין אותן ואת הרלוונטיות שלהן בעברנו יאפשר לקיים עמן דיאלוג. אולם הידיעה שלנו בהכרח תישאר חלקית ומוטה. באותו נושא כתב המון: "גם אם תדע מה שאתה רוצה לדעת, עדיין לא תדע כלום. אתה שואל שאלות, אתה רוצה לדעת עוד, אבל לא חשוב כמה עוד אספר לך, אתה אף פעם לא תדע כלום. זאת הבעיה" (המון, 2010, עמ' 216). לגישתו, האמת ההיסטורית היא תמיד חלקית וקיים קושי להגיע אליה ולהבינה.

לורן בינה, בספרו **המוח מאחורי היטלר** (בינה, 2010), מספר על ההתקשות בראש הגסטפו ריינהרד היידריך. בינה בחר לשתף את הקורא בהתלבטויותיו בתהליך כתיבת ההיסטוריה. לדבריו, "כדי שמשוה יחדור אל הזיכרון, צריך להפוך אותו תחילה לספרות" (עמ' 177). אולם כדי להפיח חיים בגיבורי הסיפור ההיסטורי עליו לתאר מצבים שהתיעוד עליהם אינו מלא ושהוא לא נכח בהם, והוא מתלבט אם ביכולתו לשחזר את אירועי העבר, כפי שהתרחשו. כדי לאפשר לקורא להבחין בין עובדה מתועדת ליציר דמיון, הוא מקדים לתיאור הנובע מדמיון אמירות כגון "בעיני רוחי" או "בדמיוני אני רואה". עוד הוא כותב:

לפעמים בזמן הקריאה אני נתקל בסיפור שאני מחליט לא לכתוב עליו משום שהוא נראה לי אנקדוטי מדי, משום שחסרים לי פרטים, משום שנבצר ממני לחבר בין כל חלקי התצורה או משום שיש לו טעם מפוקפק. קורה גם שיש לי כמה גרסאות של אותו סיפור, ולפעמים הגרסאות האלה סותרות זו את זו לחלוטין. במקרים מסוימים אני מרשה לעצמי לפסוק, במקרים אחרים אני מוותר (שם, עמ' 51).

ובמקום אחר:

זה מאבק אבוד מראש. אני לא יכול לספר את הסיפור הזה כפי שהוא אמור להיות. כל הבלי של הדמויות, אירועים ותאריכים, ההסתעפויות האינסופיות של הקשרים הסיבתיים, והאנשים האלה, האנשים האמתיים האלה שאכן היו, עם החיים, הפעולות, המחשבות של כל אחד מהם, שאני רק מרפרף קלות על כנף בגדם [...] אני נחבט שוב ושוב כנגד קיר ההיסטוריה שעליו מטפס ומתפשט, בלי שיחדל אי פעם, תמיד גבוה יותר, תמיד סבוך יותר, הקיסוס מרפה הידיים של הסיבתיות (שם, עמ' 177).

הנרטיב האישי מתבסס על הזיכרון האישי של המספר. הנרטיב ההיסטורי מבוסס על הזיכרון הקולקטיבי המצוי בעדויות הפרטים בעל-פה ובכתב, בארכיונים, בספרי זיכרונות, בעיתונות, באמצעי מדיה אחרים, בממצאים ארכיאולוגיים ועוד. למעשה, זיכרון קולקטיבי הוא מצרף של זיכרונות אישיים, שמהם ההיסטוריון מנסה לשחזר את העבר ולהבינו. בדומה להיסטוריון, המספר מקנה לעבר משמעות על פי נקודת הסתכלותו בהווה ומתוך הסתכלות לעתיד.

מהי אמת היסטורית ומהי אמת נרטיבית? אפשר לחלק את סיפור החיים לאירועים שחוה המספר (האמת ההיסטורית של המספר, בהנחה שלמספר אין אינטרס ליפות את האירועים ותיאור העובדות, לפי זיכרון המספר, מדויק) ולהתייחסותו לאותם אירועים הן מבחינה רגשית הן מבחינת המסקנות או החשיבות שהוא מייחס להם (האמת הנרטיבית). אמת נרטיבית תלויה אפוא בכנות המספר בתיאור החוויות שהוא חווה בחייו. זו האמת הסובייקטיבית של המספר. האמת הנרטיבית קשורה גם לתהליך של ברירה - המספר בוחר מבין כל אירועי חייו את אלו הנראים לו חשובים לסיפור. ספקטור מרזל (2010) טוענת כי אנחנו מנסחים מסרים מסוימים לסיפור חייו (end point) באופן מודע או באופן שאינו מודע. המסר הזה מכונן גם לעתיד, בדומה לרוב הפעילות האנושית הקושרת בין העבר וההווה לעתיד באמצעות המטרות אותן אנו מציבים. הפער בין קו החיים לקו הסיפור, המדגיש את האירועים שהמספר רוצה להבליט, הוא המבחין בין אמת היסטורית לאמת נרטיבית.

היסטוריון המנסה לכתוב אמת היסטורית למעשה מנסה לשחזר את העבר, כפי שחוו אותו בני אותה תקופה. האם אפשר לעשות זאת, או שבהכרח אנו רואים הכול באספקלריה אישית? האם קיימת אמת היסטורית או שעלינו לקבל את קיומן של היסטוריות רבות? יוגב ונווה (2004) מתייחסים בהקשר זה לפילוסוף האקזיסטנציאלי Gadamer, שטען כי כל הבנה היסטורית היא פעולה בתוך העולם. איננו צופים בעולם, כפי שאנו צופים באובייקט, אלא משתתפים בו. לכן, במקום לחפש אמת היסטורית או להכחישה, הוא קורא להתכוון להבין - להקשיב לשפת הקיום האנושי, מתוך הנחה שזו משותפת לכל בני האדם.

על הקושי לחשוף את האמת ההיסטורית כתב גם אלכסנדר המון (2010) בספר **פרייקט לזרוס**. הספר מתאר את חייו של אלכסנדר בריק, דמות בדיונית של סופר בוסני, שהיגר לשיקגו מסרייבו בתחילת המאה העשרים ואחת. בריק מתכנן לכתוב ספר על חייו של לזרוס - אף הוא דמות בדיונית של מהגר יהודי שהיגר לשיקגו בערך מאה שנה קודם לכן, לאחר שעבר את פרעות קישינב. למעשה, זהו ספר על מהגרים ועל האפשרות לתעד חיים של אדם אחר. הסופר מודה כי הוא נכשל במשימתו להבין את מהות הדברים וכי אין הוא מצליח אלא לתאר פעולות סמליות - בכי ליד פסל החירות, בגדים שורצי כינים ועוד. לגישתו של המון, כל היסטוריון מתקשה לגעת במהות של הדברים. קושי זה מתעצם כשקשה להשיג עדויות. למשל, אין העדים זוכרים אלא חלקי מידע, והמקומות שלזרוס חי בהם בעבר שינו את פניהם עד שאין די בצילום כדי לשחזר את האווירה. "חלק מטקס ההיזכרות היה הודאה בתבוסה, הכרה בכך שלעולם לא

1. תודה לפרופסור עמיה ליבליך על הערות החשובות. תודה גם לרב דניאל אפשטיין, שהשיחות עמו סייעו לי להעמיק את ההבנה בנוגע ללוינס.

* ד"ר אלדד שידלובסקי מכהן כסגן בכיר לכלכלה באגף הכלכלן הראשי במשרד האוצר ומלמד גם בחוג לכלכלה באוניברסיטת בר אילן. הוא מתעניין במחקר נרטיבי ובחינוך להבנה. הרחורים על נרטיבים וספרים הוא מפרסם בבלוג <http://eldadshidlovsky.blogspot.co.il>

ט. בגישות הפוסט-מודרניות, הקשר בין הזיכרון למה שהתרחש מטושטש, ואין הבחנה בין אמת נרטיבית לאמת היסטורית. לפי גישות אלו, ההיסטוריה אינה שחזור של מה שאירע אלא משחק מתמשך באופן שאנו זוכרים את האירועים שהתרחשו. לדברי הדבקים בעמדה זו, אין היסטוריה אחת אלא היסטוריות - כמה נרטיבים. חוקרים אלו מתעניינים פחות באירועים עצמם ויותר בשימוש שנעשה בהם, באופן שהם נמסרו ובקשר בינם ובין ההווה;

י. זיכרון הוא תופעה של ההווה, ואילו היסטוריה היא ייצוג חלקי של העבר. זיכרון הוא רגשי, בדרך בבחירת העובדות וחשוף להשפעות ממגוון סוגים. ההיסטוריה היא פעילות של ניתוח וביקורת. חוקר ההיסטוריה בוחן את הזיכרון באופן ביקורתי.

המחזיק בנרטיב רואה בו אמת מוחלטת, והוא משפיע על זהותו. חוקר הנרטיב עובד בתוך שדה אתי, ולא רק בשדה מדעי. האתיקה מתבטאת במתן אפשרות לזולת להשמיע את קולו ובהבנה וכיבוד של תחושותיו ודעותיו. הוא מתייחס לזיכרון הזולת לא רק במונחים של צדק ושל אמת אלא כאל סיפור אנושי.

לוינס (1982) קובע שאמת נרטיבית כרוכה במפגש פנים אל פנים, ואילו אמת היסטורית כרוכה בבחינה של הפרט כאובייקט לתיאור תופעה. במילותיו:

אם אתה הופך את האחר לנושא - אין אתה ביחס בלתי אמצעי עמו. אם אתה מתבונן בו באותה צורה שאתה מתבונן בחפץ כלשהו - אין אתה ביחס בלתי אמצעי עמו. וגם אם אתה מעביר אליו פיסת ידיעה - אין אתה ביחס בלתי אמצעי עמו (שם, עמ' 53-54).

במחזה של אידה פינק "השולחן" (2004) מתואר מצב שבו האמת היסטורית (שאלות בנוגע לעובדות שוליות, שנועדו לערער את אמינות העדים) מחליפה את האמת העמוקה. התובע חוקר כמה עדים ומעמת אותם עם הזיכרון (היכן עמד השולחן בכיכר שבה נטבחו היהודים, היכן עמד או ישב מפקד המחנה ועוד). המחזה מסתיים בכך שאחת העדות נשאלת מתי חזרו אנשי הגסטפו, ועונה:

לא יודעת. אחרי שהחשיך, התגנבתי דרך החצר וחזרתי הביתה. העיר הייתה ריקה, כאילו לא נשארה נפש חיה. התפלאתי שהשגל שחור. זה היה דם. הכי הרבה דם היה ברחוב סינקביץ', ברחוב פינקנה וברחוב רוז'נה. גם בכיכר לא ראיתי אף אחד. באמצע הכיכר היה שולחן הפוך, עם הרגליים למעלה, שולחן קטן ושבור.

האמת העמוקה היא אפוא שבכיכר לא היה איש.

כיצד הבחנה זו משפיעה על הוראת ההיסטוריה

ניתוח ההיסטוריה כרוך בבחירת העובדות, בהבנתן ובהערכת התאמתן לתהליך ההיסטורי. במסגרת זו יש לנתח את תהליך הבררה - מדוע נבחרו עובדות מסוימות ולא אחרות לכתובה היסטורית. וכן, מהי עובדה חשובה? והאם ניתן היה לספר על סמך העובדות סיפור הגיוני אחר?

יוגב (2013) מציינת כי הוראת ההיסטוריה אמורה לכוון את התלמידים לשאול שאלות על הטקסט היסטורי: מי כתב אותו? אל מי יועד הטקסט? מה היו הכוונות הגלויות והסמויות של הכותב? מטרתו של לימוד ההיסטוריה היא לפתח חשד כלפי הטקסטים, ואפילו כלפי המורה. אמנם המחקר ההיסטורי נועד ללמד גרסה מסוימת של

בשל ההסתייגויות מהיכולת להגיע לאמת ההיסטורית, נחליף את ההבחנה בין אמת היסטורית לאמת נרטיבית בהבחנה בין אמת נרטיבית לכונה להגיע לאמת היסטורית (שחזור העבר) - ניסיון לבחון את אמתות העובדות, את הפרשנויות לעובדות ואת הסיבות להתמקדות באותן עובדות, ולא באחרות, בתוך שאיפה לצמצם את הפער שבין ההתרחשות האובייקטיבית של מאורע היסטורי לייצוגו בתפיסות סובייקטיביות של עדים ושל חוקרים. נתמקד כעת בהבדלים שבין שני סוגי האמת הללו (להרחבה ראה גלבר, 2007):

א. החוקר הנרטיבי ישים דגש רב על האמת הנרטיבית ויגלה עניין בהשפעות העבר על חייהם של האנשים בהווה. להבדיל, חוקר האמת היסטורית עשוי לראות באמת הנרטיבית מקור אחד, המוסיף לאמת היסטורית, אך אינו מחליף אותה. החוקר ישאף לעמת אותה אל מול עדויות מנוגדות, לבחון את מידת הנגישות של העדים לאירועים שעליהם הם מספרים ואת האינטרסים שלהם בתיאור ההתרחשות, ולדרג אותם לפי מהימנותם. הוא אמור גם להתחקות אחר מקור הפער בין הסיפור לעובדות ולגלות מה גרם אותו;

ב. האמת היסטורית שואפת לשחזר את העבר לפי השרידים שנותרו, ואילו האמת הנרטיבית שמה דגש על השפעת העבר על עיצוב האישיות בהווה ומתוך התכוונות לעתיד;

ג. בגישה הנרטיבית החוקר מתעניין במספר עצמו, בסיפורו ובקשר בין הסיפור למציאות חייו, כיצד המספר חי עם סיפורו, אם הוא מדחיק אותו, משנה אותו, מייפה אותו, משמיט פרטים מסוימים ועוד. בשונה ממנו, חוקר האמת היסטורית רואה, כאמור, בסיפור מקור אחד מני רבים לעמוד על טיבה של ההתרחשות בעבר ולמקמה בהקשר רחב יותר;

ד. חקר הנרטיבים יכול לשמש כלי ביטוי לקבוצות אוכלוסייה חלשות, שיש להן נרטיב או אמת היסטורית, אך לעתים קרובות קולן אינו נשמע, כיוון שההיסטוריה נכתבת, במידה רבה, על ידי המעמדות המבוססים;

ה. חוקר האמת היסטורית מנתח את ההיזכרות מנקודת המוצא של ההווה, על בסיס ההנחה שהעדים או המספרים אינם בהכרח משחזרים את העבר, אלא מייחסים לו משמעות מתוך ידיעה שבדיעבד ובתוך בררה, סידור ופישוט של הפרטים הנחוצים כדי לספר סיפור קוהרנטי. לפעמים יש בסיפור מעין הצדקה עצמית לפעולות שהמספר נקט, ולכן הוא מעררב בין עובדות נכונות לעובדות שאינן נכונות. חוקר נרטיבים יכול להגדיר את העדות כאמת נרטיבית, אך בעבור חוקר אמת היסטורית, לעתים התרומה של עדות מצומצמת בלבד. כדי להתקרב לאמת היסטורית על חוקר האמת היסטורית להטיל ספק בזיכרון בתוך שימוש בהרמנויטיקה של חשד. בניגוד לאמת הנרטיבית שעוסקת בהשפעת אירועי העבר על המספר. חוקר נרטיבים, להבדיל, יכול לנקוט הרמנויטיקה של אמון (להרחבה בנושא הרמנויטיקה של אמון או של חשד ראה Josselson 2004).

ו. לחוקר של אמת היסטורית חשוב תוכן הדברים יותר מצורת ההצגה שלהם. החוקר הנרטיבי שם דגש לא רק על תוכן הדברים אלא גם על אופן ההצגה, הפרטים שהושטמו ועוד;

ז. הנרטיב אינו היסטוריה אך גם אינו ניגודה המוחלט, ולעתים הוא מקור חשוב על אף הליקויים שבו. לסטיות מן האמת יש משמעות היסטורית, ולא רק משמעות פסיכולוגית; למשל, הסטיות מן האמת יכולות לבטא נרטיב של ציבור מסוים, להשפיע על החלטות של הדרגים הפוליטיים ובכך להשפיע על האירועים ההיסטוריים העתידיים.

ח. לזיכרון יתרונות וחסרונות על פני ההיסטוריה. הנרטיב עלול להיות מדויק פחות מבחינת העובדות, אך הוא מאפשר לתפוס יסודות חווייתיים ורגשיים בעבר;

העבר, אך הוא נועד גם לבחון את תמונה זו ולהטיל בה ספק. אולם למעשה, התלמידים מתמקדים באירועים ההיסטוריים, כפי שהם מתוארים בספרי הלימוד, ואינם מציבים אל מולם סימני שאלה.

עוד, יוגב מציינת כמה חשוב להתבונן בידע היסטורי ובדרך היווצרותו. יש לחנך את התלמיד להבין כי הידע תלוי בזמן ובתרבות וכי אפשר לפרשו במגוון דרכים. התלמידים אמורים להיות ערים לגורמים בעלי אינטרס ולכך שיתכן שהם עשו שימושים מניפולטיביים בחומרים ההיסטוריים. התלמידים אמורים להיות ערים גם לכך שבמשך הזמן הזיכרון ההיסטורי משתנה.

ראוי כי הפדגוגיה של הוראת ההיסטוריה תציג לתלמידים את ריבוי נקודות המבט ההיסטוריות ותלמד אותם לנתח את הסיבות לכך שאירועים מסוימים זוכים ליתר דגש בחברה מסוימת ובזמן מסוים. ואולי החשוב מכול - יש לנסות לשכנע את התלמידים להשקות את אמונותיהם ואת תפיסותיהם ולגשת לסיפור ההיסטורי המוצג לפנייהם בפתיחות וללא דעות קדומות.

מקורות

בינה, לורן (2010). **HhHH**: היידריך המוח של הימלר (תרגום רמה איילון). אור יהודה: כנרת זמורה ביתן.

גלבר, יואב (2007). היסטוריה, זיכרון ותעמולה: הדיסציפלינה ההיסטורית בארץ ובעולם. תל אביב: עם עובד.

המון, אלכסנדר (2010). פרויקט לזרוס (תרגום טל ניצן). בני ברק: כנרת זמורה-ביתן.

יוגב, אסתר (2013). עולם ישן מופלא: הפדגוגיה הקונסטרוקטיבית כדרך התמודדות עם משבר הוראת ההיסטוריה. בתוך צ' ליבמן (עורכת), ללמוד, להבין, לדעת: מסע בנתיבי ההוראה הקונסטרוקטיבית. תל אביב: מכון מופ"ת והוצאת הקיבוץ המאוחד.

יוגב, אסתר ונווה, אייל (2004). היסטוריה כצורך, כפשר, כמפגש אנושי. החינוך וסביבו, 36-37.

לוינס, עמנואל (1982). אתיקה והאינסופי (תרגום אפרים מאיר). ירושלים: מאגנס.

ספקטור-מרזל, גבריאלה (2010). מנגנוני ברירה בטענה של זהות סיפורית. בתוך ל' קסן ומ' קרמר נבו (עורכות), ניתוח נתונים במחקר איכותני. באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

פינק, אידה (2004). כל הסיפורים (תרגום דוד וינפלד). תל אביב: עם עובד.

Gadamer, H. G. (1999). *Truth and method*. (J. Weinsheimer & D. Marshall, Trans.). New York: The Continuum Publishing Company (Original work published 1960).

Josselson, Ruthellen, The hermeneutics of faith and the hermeneutics of suspicion, *Narrative Inquiry*, Volume 14, Number 1, 2004, pp. 1-28(28)